

KURUCZ BARNABÁS

Az értelmvilágok összecsapása és a társadalmi frontok átalakulása

„A második vallásosság nem tartalmaz többet, mint az első, a korai, az igazi, csak másként megélve, másként kifejeződve. Először visszaszorul a racionalizmus, aztán megjelennek a koraidő alakjai és végül a primitív vallás egész világa.”

Oswald Spengler

A kereszténység gyengülésével előbb a történelemfilozófia, aztán a pszichológia, majd a szociológia vált a világot magyarázó vezető tudásformává. A politikai döntéseket „megelőző” kulturális kérdések is ezekben fogalmazódtak meg. A jelenséget sokan és sokféleképpen írták le, de az üdvtanok továbbélését a szerzők többsége elfogadta (Koselleck 2016; Miklós 2011; Marquard 2001; Nyirkos 2018). Helmut Schelsky könyve ebbe a diskurzusba illeszkedik. A kötet 1975-ben jelent meg Németországban, de mondanivalója igen aktuális a mai Magyarországon. Hozzátenném, hogy Alain de Benoist néhány évtizede „fedezte fel” a jobboldal számára a marxista tanokat átgondoló Antonio Gramscit (Benoist 1985). Az olasz gondolkodó felértékelte a kultúrát mint olyan szférát, mely megelőzi a politikát, és segítségével már akkor meg lehet nyerni egy konfliktust, amikor az a politikai térben még nem fejlődött ki (Békés 2020). Némi lemaradással a 2010-es évek második felétől a hazai jobboldal diskurzusába is begyűrűzött az „kulturharc”, a „metapolitika” (Füredi 2018, a fogalomhoz: Czopf 2022; Waldstein 2015). Ennek révén az értelmezési monopólium körüli küzdelemre terelődött a hangsúly, s így nálunk is termékeny talajra talál a német szociológus könyve, melyet a Századvég Kiadó jóvoltából veheti kezébe az olvasó.

Helmut Schelsky 1912-ben született a szászországi Chemnitzben, a Königsbergi Egyetemen, illetve Lipcsében tanult filozófiát, történelmet, pedagógiát és szociológiát. A lipcsei egyetemen Hans Freyer és Ar-

nold Gehlen volt rá nagy hatással. Habilitációját ez utóbbinál írta 1938-ban Thomas Hobbesről. 1940-től Budapesten tartózkodott másfél évig. 1941-től katonaként szolgált, majd a harmadik birodalom veresége után csatlakozott a német Vöröskereszthez, ahol három évig dolgozott. 1949-től a hamburgi Hochschule für Arbeit und Politik professzora, 1953-tól a Hamburgi Egyetemen tanított. Később, 1960-tól a Münsteri, majd a Bielefeld Egyetemen tevékenykedett. A diáklázadások miatt 1973-ban visszakényszerült Münsterbe, majd öt évvel később nyugdíjba vonult. Több könyvet írt az utópisztikus szociológia és értelmiségi uralom ellen, illetve jogszociológiai témában. Munkássága különféle témákat érintett: tudomány- és oktatásszociológia, értelmiségkutatás, család- és ifjúságszociológia, üzem- és iparszociológia. 1984-ban hunyt el, de társadalmi értelemben már korábban élő halott volt. Az uralkodó baloldali-progresszív véleménycsoportok elutasították, mert az értelmiségi uralom elleni fellépése e csoport tevékenykedése ellen született. Tehát a baloldali értelmiségi túlsúly miatt került partvonalra a munkássága, melyet hazájában csak a kétezres évek után vettek elő újra.

Magyarországon Schelsky neve még szociológiai körökben sem kellően ismert. Csak egy rövid írása olvasható az *Elméleti Szociológia* folyóiratban, amely még 1995-ben jelent meg Szabó Márton fordításában. A nyelvi uralom azonban előrevetíti a részleteiben kidolgozott, értelmezési monopóliumon alapuló hatalom elméletét (Schelsky 1995). Magyarországon egyedül Karácsony András szentelt nagyobb figyelmet munkásságának: a 2014-ben megjelenő *Mozaikok – Politika – Értelmiség – Konzervativizmus* című tanulmánykötetében foglalkozott az értelmiségi uralommal kapcsolatos meglátásaival, illetve a szociológia- és tudományfelfogásával. Jogszociológiai szempontból egy fejezet erejéig a *Német társadalomelméletek – Témák és trendek 1950-től napjainkig* című kötet ad róla eligazítást, ahol az intézmények és a jog általa elemzett viszonya olvasható (Balogh–Karácsony 2000, 132–143).

A szerző a könyve elején tisztázza elméletének kiindulópontjait és alapfogalmait, miközben más szociológusok munkásságát is bemutatja. Az első ilyen kiindulópontja: a szociológia és a szociológiai tevékenység maga is szerves része a társadalmi valóságnak, tehát nincs külső, „objektív” álláspont. A tudományos leírás és elemzés ennek révén egyben az ember és a társadalom „újrateremtésének” folyamata is. Tudományfelfogásának ezt a részét egykori mesterétől vette át, ugyanis Hans Freyer a szociológiát

„valóság tudományként” értelmezte. Szerinte a szociológus is része annak a társadalmi valóságnak, amelyet vizsgál. Ebből fakadóan az „objektív” tudós pozíciója nem elfogadható, mert felelőséggel tartozik a társadalomnak. Freyer ebből egyfajta aktivizmust vezetett le, mely szerint a szociológusnak hozzá kell járulnia a fennálló lebontásához, ha az már omladozik, illetve az új rendszer felépítésében is részt kell vennie (Muller 1987, 162–165). Emellett Freyer szerint a szociológia egyfajta orientációs szerepet is betölt, ugyanis eredetét és lényegét tekintve nem (volt) más, mint a polgári társadalomtudományos „öntudata”. Más szóval: a szociológia olyan narratívát és szókinccset kínál, mely révén a társadalom megérti saját helyzetét (Kurucz 2022). Nem véletlen, hogy a történelemfilozófiából vezette le a szociológiát, ugyanis funkcióikat tekintve ekvivalensnek vélte őket. A történelemfilozófiával ellentétben a szociológia nagyobb hangsúlyt fektet a pragmatizmusra, ugyanis „...a szociológia valóban gyakorlati ösztönzésekből született. Tiszta öntudattal szolgálta a politikai feladatokat. Jól tudta, hogy hivatása több mint elméleti” (Freyer 1939, 4). De elválasztotta a tudományt a politikától: „Ha szociológiai megismerés alapján akarunk rendezni, alakítani, vezetni, akkor nyíltan meg kell mondanunk, ki legyen az alanya a rendnek, alakításnak és vezetésnek; mert magának a tudománynak nincs sem hatalma, sem hatása politikai feladatokra” (Freyer 1939, 5). A szociológus tehát segíti a politikai munkát, de nem műveli.

Schelsky is elismerte a szociológia „orientációs” funkcióját, hiszen a nyilvánosság révén jelentékeny hatással bír a társadalmi valóság újratementésében. Ennek antropológiai alapját Arnold Gehlen munkásságában látta, amely szerint az ember a világra nyitott, és a kultúrára szoruló lény (Gehlen 1976, 7–24). Ebből fakad, hogy átfogó narratívákra van szüksége, melyek orientálják cselekvését, másfelől az élet stabilizálása érdekében intézményeket igényel (Hannos–Kurucz 2021, 45–46). Ezek teszik kiszámíthatóvá az életét, és tehermentesítik őt. Schelsky ezért vélte úgy, hogy a modern társadalom komplexitása kikényszerít egyfajta egyszerűsítést a cselekvés számára. Az ezzel összefüggő értelemadás felértékelődése a szociológia kitüntetett szerepét hordozza magában. A szociológus közéleti tevékenysége elkerülhetetlen, ezért nem lehet „semleges” az álláspontja, de Schelsky élesen meghúzta a politika és tudomány határait. A politikus demokratikus legitimitást kíván, ezért vezethet és tűzhet ki célokat, melyeket a szociológusok szakpolitikai szinten támogathatnak. A társadalomtudós legitimációja tudásalapon dől el, a tudományos kö-

zösségen nyugszik, s így nem hivatott a politika vezetésére. Bár a tanácsadó és politikus funkciói kapcsán úgy gondolkodott, mint mestere, de jelentősebb differenciát vont a két csoport között, mivel ő a szociológia fő feladatának a szabadság megőrzését tartotta. Ezzel kijelölte azokat a korlátokat, melyek Freyer esetében nem léteztek. Nélkülözhetetlennek tartotta a szociológia önkritikáját is, tehát a tudomány korlátainak kijelölését – ezt nevezte ő „antszociológiának”.

A szociológia felértékelődése és orientációs funkciója miatt természetesen merül fel az uralom kérdése. Az értelemadáson keresztül gyakorolt uralom nem más, mint hatalom a témák meghatározásában, az értékek kitüntetésében és leértékelésében, tehát elsősorban tudatirányító formában jelentkezik (Schelsky 2022, 76–80). A hagyományos keresztény értékek háttérbeszorulása miatt előretörtek a szekularizált üdvtanok, amelynek hatására az értelmiség funkciói közt az értelemközvetítés mellett megjelent az üdvösségközvetítés is. A szerző „papi társadalomként” írta le a szociológusok és értelmiségiek azon részét, amelyik visszaél a hatalmával. Ennek leírásában volt segítségére Max Weber uralomszociológiája, amely megkülönböztette a hatalmat és az uralmat. Az uralom esetében az „úr” úgy ad parancsot, hogy az alávetettek elfogadják annak legitim voltát, tehát nincs szükség erőszakra. A hatalom esetében inkább kikényszerítésről van szó, az alávetettek nem fogadják el legitimnek a parancsot, de – például erőszak révén – kénytelenek eleget tenni neki (Weber 2009, 77–80). Az értelemadás is egyfajta uralmi forma, melyet Weber a papi erőknél látott. Schelsky szerint ez a „vallási” csoport az értelmiségiek képében tér vissza és gyakorolja az uralmat az értelemközvetítés révén. Ezáltal a „szociológiai” tudásforma már nem csak szakpolitikai vagy tudományos keretek között létezik, hanem az élet értelmét kívánja meghatározni. Mivel ebben a média jelentős segítséget nyújt neki, az üdvtanai a teljes társadalmat képesek elérni.

Schelsky a reflexiós elit kifejezést alkalmazta, nem az értelmiség megnevezést. Ennek oka, hogy úgy vélte, az értelmiség fogalma átpolitizált, és gyakran jár együtt negatív vagy pozitív konnotációval. Emellett nem alkotnak egységes társadalmi réteget, túlságosan tagolt csoportról van szó. Inkább – némi korrekcióval – a funkcionalista megközelítéssel értett egyet. Szerinte az üdvtanok megfogalmazói (a reflexiós elit) és az értelemközvetítők emelendők ki az értelmiségi funkciót művelők közül. A reflexiós elitbe azok tartoznak, akik utópiák révén igazolják saját értékeiket és

érdekeiket. A szellemi küzdelmek eredményeként pedig a világ bajainak, illetve ezen bajokra adandó válaszok meghatározásának monopóliuma a baloldali-liberális tollforgatók kezébe került. E tanok terjesztésének legfőbb formája a filozófiai és szociológiai kritika, melyek tökéletesen alkalmasak valóságidegen, de a keresztényi gondolatokkal strukturális hasonlóságot mutató tartalmak terjesztésére. A szerző ebben a vallási és világi uralom harcának kiújulását látta. Az újdonság szerinte, hogy ez rajzolja ki az új osztálykonfliktus határait, ahol az értelemtermelők egy része, a reflexiós elit utópisztikus üzenetek és értelemzési keretek révén igyekszik uralma alá hajtani a produktív osztályokat. A konfliktus nem képződik le a demokratikus pártok struktúrájában, helyette eltérő uralmi formák feszültségeként írható le (Schelsky 2022, 158–180).

Hogyan ragadható meg az „üdvözítő” tudásforma, ami a reflexiós elit fegyvere? Ehhez Schelsky Max Scheler tudásszociológiai gondolatait használja fel, és alakítja át. Három főbb kategóriát vázol fel: munkához szükséges tudást, mely a technológiai uralomhoz szükséges; információs és orientáló tudást, illetve a társadalmi és emancipatórikus üdvözüléstudatot. Ez utóbbi tudásforma hatékonyságát jelentősen növelte, hogy a modern társadalmak produktív rétegei nem képesek megkülönböztetni az informatív és orientálótudást az üdvösség hirdetéstől. Ez utóbbi tudásforma így nem más, mint az igazság kritériumainak moralizálása, mely révén a reflexiós elit az értelemadáson keresztül gyakorolja uralmát. A tervezés, gondozás és felvilágosítás így az új uralom legfőbb eszközeivé váltak. A reflexiós elit tagjai folyamatosan felszabadulást és emancipációt ígérnek, miközben a valóság felszámolása révén utópiákkal hitegetik az embereket.

Európában a második világháború után felcseperedő nemzedékek új érték- és viselkedéskánont képviseltek, más töréspontok mentén szerveződtek, mint szüleik, illetve új uralmi formákat és eszközöket tapasztaltak meg. A frissen kialakult jóléti társadalmak középosztálybeli fiataljai a „kizsákmányolás”, és ezzel összefüggésben a kapitalizmus, a társadalmat átszövő hatalmi viszonyok, illetve a modern ipari társadalomban kialakult fegyvelmezett viselkedéskanon ellen lázadtak. A társadalmi valóság egy másfajta szervezését követelték, melyet többnyire neomarxista és liberális értékek mentén kívántak megvalósítani (Molnár 2022, 190–192). Mindez a '68-as diáklázadások folyamán nyerte el legerőszakosabb formáját. Schlesky szerint ennél mélyebb igények húzódtak meg a felszín

alatt, ugyanis ő a világi, illetve az egyházi uralmi formák újfent megjelenő és egyre fokozódó ellentétét vélte felfedezni. Véleménye szerint „...egy új uralmi csoport társadalmi struktúrái, valamint tevékenységi és gondolkodásmódjai részleteibe menően (...) felelnek meg a klérus régebbi uralmi és tevékenységi formáinak...” (Schelsky 2022, 43). Azonban modern formában ez a munkásság és az értelmiségiek meghatározott csoportja között megy végbe.

Schelsky könyve öt nagy fejezetből áll. Az első az uralom kérdését járja körbe, és bemutatja a téma szempontjából releváns weberi fogalmakat, megközelítéseket, így a hatalom és uralom jelentésbeli eltérését, az uralom különböző formáit, illetve ismerteti a kapcsolódó legitimitási hiteket is. Weber (és kimondatlanul Gehlen) mentén az intézményesedés folyamatát elemzi, mivel azok stabilizációs szerepet töltenek be, következésképp a karizmatikus vallási energiák idővel bürokratikus formában szerveződnek. Foglalkozik továbbá az üdvözítő hittel, annak nyugati (keresztény) gyökereivel és az értelemadáson keresztüli uralmával. Kiemeli azt az antropológiai sajátosságot, amellyel az ember nyit a világra, mert orientáló hitekre van szüksége és erre az igényre válaszolva fejti ki erejét az üdvözítő hit.

A második fejezet a reflexiós elitet tárgyalja. Az információátadás és termelés funkciójának jelentős felértékelődése révén az értelmiség uralmi igényt támaszthat, illetve az értelemtermelés és -közvetítés monopolizálása révén osztályként szerveződik. Az uralmi igények kielégítésére szervezi meg az új üdvtanokat, melyek társadalmi vallásként hódítanak. A szerző szót ejt az ehhez szükséges nyomorpropagandáról, amelynek segítségével a reflexiós elit távoli emberek absztrakt szenvedései révén kovácsol uralmi tőkét. Az üdvtan egyik sajátossága, hogy elutasítja a fennálló világot és az abban lévő problémák elszeparált, gyakorlati megoldását. Helyette egy mindent átfogó, üdvözítő igazság teljes érvényre juttatása révén akar változást. Hatalmi törekvések ugyan szembe mennek a létfontosságú javak termelőinek érdekeivel, de a reflexiós elit felértékelődése elkerülhetetlen, mert funkciói nélkülözhetetlenek. Éppen ebből fakadóan tartja őket veszélyesnek Schelsky. A reflexiós elit elsősorban az oktatásra, információátadásra és felvilágosításra helyezi a hangsúlyt, tehát monopolizálják az emberi létezés értelemadását, absztrakt elméleteik révén kihúzzák magukat a valóság kényszerítő ereje alól – ezzel lehetővé teszik a társadalmi konfliktusok elkendőzését. Emellett megteremtik

a műveltség illúzióját is, ugyanis bizonyos értékekkel való azonosulást az intelligencia mércéjeként kezelnek. Tehát az érzelmeket az értelemmel azonosítják. Ennek egy formája, hogy elméleteikben a családi viszonyokat akarják a társadalomra vagy a világra kivetíteni. Az uralommentes társadalomnak ez a téveszméje egy olyan érzelmileg védett burkot jelent, amely – törekvéseik szerint – minden negatív hatástól megvédi őket. Más szavakkal egyfajta absztrakt testvériséget követelnek, miközben Schelsky szerint a valódi, létező nyomor nem érdekli őket. A német szociológus úgy látta, hogy ez egy kimagaslóan hatékony stratégia, mely ellen a létfontosságú javak termelői védtelenek. Azonban a régi osztálykonfliktusokat éppen ezért tartja nagy vehemenciával életben a reflexiós elit, mert így tereli el a figyelmet az új konfliktusról, és semlegesíti az ellene törekvőket. Ezért kerülnek szembe a tudománnyal, a technikával, a politikával és a hagyományos vallásokkal, mert ezekkel versenyezniük kell az uralomért vívott küzdelemben. Viszont egy mélyebb értelmezési rétegre is felhívta a figyelmet a szerző: az egyfajta reprimítívizálódásra, ami felszámolja a felvilágosodás eredményeit – a kritikai gondolkodást, az egyéni autonómiát, az értelem elsőbbségét az érzelmekkel szemben.

A harmadik rész témája az értelmközvetítők osztályuralmát mutatja be. Ehhez mindenekelőtt az osztály fogalmát határozza meg, melyhez Marx és Veblen tanait használja fel. Schelsky szerint minden osztályelmélethez a következő tételeket kell elfogadni: 1. A társadalom dualista módon megosztott a létszükségletekre és az értelemtermelői osztályokra; 2. Produktív munkát csak az előbbi végez, a másik csoport pedig kizsákmányolja az előbbit; 3. A kizsákmányolás azért lehetséges, mert az értelemtermelők képesek voltak monopolizálni az uralmat; 4. A két csoport a modern társadalomban egymásra van utalva, a különbségük abban rejlik, hogy mennyire képesek megvalósítani önrendelkezésük a munkájuk és az életük során. Ezért fontos a teljesítményértékelés, de ez alól a reflexiós elit igyekszik kibújni. A teljesítménynyomástól mentes, a munkateljesítménykontroll nélküli jövedelem az ő céljuk, ezt azonban nem vonatkoztatják az ipari dolgozókra, hiszen a jólétük fenntartásához hatékony termelésre van szükség. A technológiai fejlődés miatt csökken a munkaterhelés, és megnő a szabadidő. A szabadidő kapcsán az „önművelést” hirdeti a reflexiós elit, de igyekszik meghatározni, hogy a „művelődésnek” mi legyen a tartalma. Így terjeszti az üdvözítő hitet. Emellett a szocializációs színterek (iskolák) és a sajtó tartozik azon monopolizált területek

alá, amelyek révén az értelemtermelők uralkodnak. Ezzel a nyelvi uralom kérdéséhez jutunk el. Az értelemtermelés meghatározó reprodukciós eszköze a nyelv monopolizálása. Az olvasónak erre a politikailag korrekt nyelvezet ad példát. Az emberi viszonyokat alapjaiban a nyelven keresztül lehet megváltoztatni. A reflexiós elit pozíciója alkalmas arra, hogy a társadalomtudományok szókincsének a hétköznapiakba és politikába való átültetése révén érvényesítse uralmi igényeit.

A negyedik fejezet az „antiszociológia” címet viseli, amelyben a szerző a szociológia határait és korlátait rajzolja meg. Szerinte a szociológia általános gondolkodási stílussá lépett elő, és szempontrendszere nemcsak a tudományokat, hanem a hétköznapi életet is egyre inkább átjárja. Éppen ezért vált a reflexiós elit nyelvezetévé, mivel már – szerintük – nem a személyek és a személyes felelősség léteznek, hanem a társadalmi viszonyok és csoportok. Az egyéni cselekvések a társadalmi viszonyok derivátumává váltak. A konfliktusok és feszültségek így „strukturális” keretet kaptak, ezzel szélesítve ki azokat, melyek megoldására törekednie kell a szociológiának. Schelsky szerint a szociológiával csak a szociológia szállhat szembe, önmagát pedig antiszociológusnak nevezte. Ezzel azt fejezte ki, hogy a szociológiának szaktudományos diszciplínának kell maradnia, nem pedig alátámaszthatatlan teleológiai üdvösség hirdetésnek. A fejezet végén a szociológia követőit veszi górcső alá. Idesorolja a pedagógus-társadalmat, a teológusokat és az elkötelezett újságírókat. Őket is azzal kritizálja, amivel a szociológusokat, így érdemi jelentéstöbbletet ezek az alfejezetek nem adnak.

A befejező fejezetben összegezi mondanivalóját: „Ebben a könyvben arra a pesszimista döntésre jutottunk, hogy valószínűleg elkerülhetetlenül zajlik – előbb a nyugati civilizációban – az emberek alávetése az értelemtermelők és -közvetítők egyre növekvő osztályuralma és egy új társadalmi üdvözítő vallás arra épülő papi uralmának” (Schelsky 2022, 511).

Ez a könyv több szempontból is fontos. A közélet látószögéből kijózanító hatású, mert rámutat azokra a kulturális/értelmezési küzdelmekre, melyektől a hazai közvélemény sem mentes. Az önjelölt megváltók sokasága bocsátja ugyanis áruba „üdvjavait” annak érdekében, hogy valamilyen hatalmat szerezzen. A humántudományok, különösen a szociológia számára pedig görbe tükröt tart, mert reflexióra kényszeríti a tudomány nevében ügyködőket. Rámutat arra is, hogy élesebb elhatárolásra van szükség a tudományos és az „üdvözítő” tudásforma között. A politika

hivatott az állam vezetésére, nem a tudomány, de az eltérő hatáskörök elismerése révén mérsékelhető a két szféra feszültségéből fakadó társadalmi ellentét. A szociológus – mint technokrata – eszközöket és programokat rendelhet a politika által kitűzött társadalompolitikai célokhoz, tudósként nem politikai szereplő, és a tudomány nem az élet döntési szférája. A tudomány célja a megismerés, a tudás felhalmozása és a valóság minél hitelesebb feltérképezése. Ennyiben a tudományos szféra kutatási területeibe és módszereibe a politikának nincs joga beleszólni. Azonban a társadalmi üdvösség hirdetői felrúgják ezeket a határokat. Egyelőre az ilyen „összezsúszások” elkerülhetetlennek tűnnek, a felsőoktatás expanziója révén jelentkező színvonalcsökkenés pedig csak tovább fokozza az érületetikai indíttatásokat, melyek a humántudományok erodálásához vezetnek.

A könyv megírása óta eltelt időszak tapasztalatai alapján jogosan merül fel a kérdés: Schelsky szabadságkonceptiója és „gyámkodást” elutasító tétele nem egy antropológiai tévedés terméke-e? Egy lehetséges értelmezés szerint korunk identitáspolitikai mozgalmi hasonló üdvözítő vallásnak tekinthetőek (Nyirkos 2016). A tanaik terjedése pedig felveti a kérdést, hogy nem inkább Hans Freyernek van-e igaza, aki úgy vélte, hogy a felvilágosodás morális oldala tarthatatlan? Eszerint az emberek többsége képtelen kilépni kiskorúságából, így az államnak kell „gyámkodnia” felettük. Ma ezt a funkciót egyre inkább a reflexiós elit csoportjai végzik el, miközben az általuk átszervezett társadalmak önnön szabadságuk illúziójában képtelenek felismerni azokat az uralmi struktúrákat, melyek körbeveszik. A félreértések elkerülése végett fontos kiemelni, hogy az ellenoldal támogatóit ugyanúgy az értelemközvetítők és -termelők szervezik meg. Az értelemadás kapcsán kialakult küzdelmekben nem a „szabadság” áll szemben az „elnyomással”, hanem az, hogy mely intézmények képesek megszerezni a monopóliumot az emberek értelemvilága felett.

Helmut Schelsky 2022: *A munkát mások végzik el*. Budapest, Századvég Kiadó.

Irodalom

- Balogh, István – Karácsony, András 2000: *Német társadalomelméletek*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Békés, Márton 2020: *Kulturális hadviselés*. Budapest, KKETTK Közalapítvány.
- Benoist, Alain De 1985: *Kulturrevolution von rechts Gramsci und die Nouvelle Droite*. Krefeld, Sinus.
- Czopf, Áron 2022: A metapolitika meghatározása. *Kommentár*, 2022/2, 147–153.
- Freyer, Hans 1939: A mai szociológia feladata. *Napkelet*, 1939/7, 1–9.
- Füredi, Frank 2018: Az európai kulturális háború és a populizmus. *Kommentár*, 2018/3–4, 40–42.
- Gehlen, Arnold 1976: *Az ember*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Hannos, Gábor – Kurucz, Barnabás 2021: Többlet- vagy hiánylény? Max Scheler és Arnold Gehlen filozófiai antropológiájának vázlata. *Tudásmenedzsment*, 2021/2, 37–51.
- Karácsony, András 2014: *Mozaikok – Politika – Értelmiség – Konzervativizmus*. Máriabesnyő, Attraktor.
- Koselleck, Reinhart 2016: *Kritika és válság*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Kurucz, Barnabás 2022: *Sociology From the Right – Hans Freyer, Hungarian Conservative*. <https://www.hungarianconservative.com/articles/philosophy/sociologyfrom-the-right-hans-freyer/> (Letöltve: 2022. augusztus 16.)
- Marquard, Odo 2001: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Miklós, Tamás 2011: *Hideg démon*. Pozsony, Kalligram.
- Molnár, Attila Károly 2022: *Ki mit konzerválna?* Budapest, Századvég Kiadó.
- Muller, Jerry Z. 1987: *The Other God that Failed: Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatis*. Princeton, Princeton University Press.
- Nyirkos, Tamás 2018: *Politikai teológiák*. Budapest, Typotex.
- Schelsky, Helmut 1995: A nyelvi uralom. *Elméleti szociológia*, 1995/2, 3–4.
- Schelsky, Helmut 2022: *A munkát mások végzik el*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Spengler, Oswald 2011: *A nyugat alkonya II*. Budapest, Noran Libro.
- Waldstein, Thor von 2015: *Metapolitik. Theorie – Lage – Aktion*. Schnellroda, Antaois.
- Weber, Max 2009: *Politikai szociológia*. Budapest, Helikon.